

JUDĖJO ĮVAIZDIS LIETUVIŲ FOLKLORE: VIDURAMŽIŠKŲ PRIETARŲ ATSPINDŽIAI

LAIMA ANGLICKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Straipsnio objektas – judėjų vaidavimas lietuvių tautosakoje.

Darbo tikslas – atskleisti, koks buvo judėjo įvaizdis lietuvių tautosakoje, supažindinti su populiariausiais siužetais ir nurodyti priežastis, turėjusias įtakos šių siužetų atsiradimui.

Tyrimo metodai – lyginamasis, interpretacinis.

Žodžiai raktai: žydai, judėjai, kitatikiai, tautosaka, legenda.

Nuo seno Lietuvoje gyvena įvairių tikybų žmonės. Jie vietos gyventojų, aišku, vertinti nevienodai: lietuviai vienaip atsiliepia apie protestantus, stačiatikius, kitų konfesijų atstovus, kurie yra tokie pat krikščionys kaip ir katalikai lietuviai, ir visai kitaip apie nekrikščionis totorius, karaimus ir ypač judaizmo išpažinėjus žydus. Kitų religijų žmonės vertinami pagal savos kultūros vertybes, katalikiškas normas. O tautosaka tarsi užkonservavo stereotipus apie kitatikius žydus, jie kartojami ir šiandien, ypač kilus kokiai nors konfliktinei situacijai.

Tradicija išskirti kitas etnines-religines grupes iš visuomenės dalies, turinčios vietos gyventojų statusą, tęsėsi visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvavimo laikotarpį. Labai paviršutiniškos ir netikslios, net LDK visuomenės elito, žinios apie krašte išpažįstamas nekrikščioniškas religijas kėlė nepagrįstą baime, palankią išpūstoms fobijoms plisti. Krikščioniškoji visuomenės dalis nepažino šalia gyvenančių „kitokių“¹. Valstietiškas tikėjimo dogmų supratimas buvo dar paviršutiniškesnis. Anot Aleksandro Pakalniškio, „tikėjimas buvo formose, žmogų supančiuose simboliuose, papročiuose, bet ne pačiame žmoguje. Formos ir papročiai turėjo krikščionišką turinį, bet žmogus to turinio nesuvokė, nesuprato, apie jį nė negalvojo“². Iš čia išplaukia ir A. Pakalniškio perteiktas žemaičio kaimiečio supratimas apie kitas tikybas: „Kiekvienas normalus žmogus yra krikščionis katalikas. Tai savaime suprantama. Žydai negali būti katalikais, nes jie nužudė Dievą. Bet jų nė žmonėmis nevadiname. Jie turi savo tikėjimą, keistą ir juokingą. Rusų tikėjimas yra kreivas, su kreivu kryžiumi. Yra dar parmazonai ir pagonys, girdėti pasakojant, bet nematyti ir nežinomi“³.

Išsami yra Igno Končiaus užrašyta neva valstiečių nuomonė apie žydus: „Žydas buvo tarsi pajuoka ne dėl to, kad jis barzdotas, nešioja „poternyčią“, savotiškai meldžiasi, sega Mozės ragą į kaktą, nesuprantamai kalba, tevalgo tik iš savo indų, lyg ir plauna rankas prieš valgi, per daug jau savo tą šeštadienį daboja, ne dėl Mikuilų, kai velniai turi vieną žydą pagauti, ne dėl jų triukšmų „šulėje“, ne dėl to, kad jie moteris telaiko už save žemesniais sutvėrimais, kad jų negali matyti ir t. t. <...> Toks žydas yra dėl savo darbo. Negerbiamas amatininko, pirklio darbas, negerbiamas ir tą darbą dirbęs žmogus“⁴. Nesunku pastebėti, kad šioje citatoje, neneigiant pagrindinės I. Končiaus nurodytos priežasties – kito užsiėmimo, dėl ko žydas negali būti lygiavertis lietuviui valstiečiui, išvardijami kaip tik religijos suformuoti skirtumai.

Tautosakoje dažnai šaipomasi būtent iš kitatikio ir jo poelgių, dėl kitos religijos atsiradusių dogmų ir papročių, nes folklore visada kliūva kuo nors išsiskiriančiam. Tautosakos kūriniuose, kuriuose yra minimas žydas, kitatikiybė yra pati populiariausia tema – bent taip buvo tautosakoje, užrašytoje iki Antrojo pasaulinio karo⁵. Šį populiarumą lėmė keletas veiksnių. Paprastai vienos konfesijos žmonėms būdingi tam tikri kultūros bruožai. Tada, kai religija yra išpažįstama vienos tautos, jai būdingas ir kultūrinis išskirtinumas. Todėl žydai – judaizmo išpažinėjai – išsiskiria ir kultūrinio savitumu, kuris buvo ir tebėra pastebimas visų kitų etninių ir religinių grupių. Antra, visuomeninis ir kultūrinis žydų gyvenimas telkėsi apie sinagogą. „Atsiribojimas nuo kitų gyventojų grupių buvo santykius lengvinanti, bet kartu ir provokuojanti aplinkybė. Todėl kartais tik iš smalsumo atsirasdavo nepagarba, netolerancija, ypač – nepakantumas religinio gyvenimo skirtumams.“⁶ Trečia priežastis – šios etninės grupės paplitimas tiek Lietuvoje, tiek visame krikščioniškame pasaulyje. Iki Antrojo pasaulinio karo žydai Lietuvoje buvo pati gausiausia etninė grupė, itin daug jų gyventa miestuose ir miesteliuose. Su jais susidurdavo visi lietuviai – kaip su prekybininkais, amatininkais. Daug žydų būta ir kitose Europos šalyse. Visur jie vertinti nevienareikšmiškai. Nė viena etninė grupė nėra sulaukusi taip labai paplitusių neigiamų vertinimų. Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė teigia, kad „dar XVI a. ir L[ietuvos] D[idžiojoje] K[unigaikštystėje] susiformavęs ar kartu su Vakarų krikščioniškos visuomenės sąranga įsisavintas kolektyvinis žydų tautos stereotipas buvo tarpnacionalinių, o viduramžiais dar ir tarpreliginių santykių rezultatas, perduodamas iš kartos į kartą, kaip socialinis vaizdinys. Tas stereotipas atrodė taip: žydai – gudri, klasinga, apgavikų ir menkysčių turtuolių / krikščionių skurdintojų tauta, amžinas krikščionių priešas ir kenkėjas. Egzistuojant visuotinai paplitusių universalių stereotipų blokui, praktiškai neįmanoma atriboti to, kas įsisavinta ruošinio pavidalu, nuo detalių, turinčių lokalių bruožų“⁷. Taigi populiarumui įtakos turėjo ir tarptautiniai stereotipai, ir atitinkamai tautosakos siužetų migracija.

Paprastai skiriami liaudiškasis ir elitinis, tradicinis (religinis) ir modernus antisemitizmai. Religinis ikimodernus antisemitizmas idėjiškai buvo grindžiamas mintimi, kad visi žydai yra atsakingi už krikščionių Dievo nužudymą. Ta kolektyvinė atsakomybė juos skirianti nuo visų kitų religinių-tautinių grupių⁸.

Dar ir XIX a. net Katalikų Bažnyčios pozicija žydų atžvilgiu nelabai skyrėsi nuo liaudiškojo, populiaro antisemitizmo⁹. Kunigų pamoksluose ir maldaknygėse

buvo užsimenama, kaip žydai nukryžiuo Jėzų Kristų, ir formuojamas amžinojo žydo, gyvenančio pagal blogybių kupiną Talmudą, įvaizdis¹⁰. Tik 1965 m. Visuotinis Vatikano II susirinkimas iš teologijos pašalino kai kurias subtilias su nukryžiovimu susijusias vietas, priartindamas Kristaus kančios supratimą prie pirmųjų krikščionių suvokimo: Kristus mirė ne todėl, kad jį nukryžiuo žydai; jis pats pasirinko kančią ir mirtį už žmonių nuodėmes, idant visi pasiektų išganymą¹¹.

Taigi dėl visų šių priežasčių XIX–XX a. pirmosios pusės lietuvių visuomenėje, o kartu ir tautosakoje, jau buvo įsitvirtinęs gana neigiamas kitatikių žydų įvaizdis.

„Netikros“ religijos išpažinėjai

Kita religija paprastai vertinta kaip bloga, netikra. Lietuviai žydus vadina pagonimis. Jie net nelaikomi žmonėmis ir vadinami kalbančiais gyvuliais. Sakoma, kad žydai net neturi „dūšios“ (LTR 1530/423/). Vaizdiny, kad kitatikiai neturi sielos, o tik dvasia, kaip gyvuliai, yra tradicinis. Užkarpatėje sakoma, kad žydas ne *numirė*, kaip įprasta kalbėti apie žmogaus mirtį, o *nudvėsė*, taip prilyginant jį gyvūnams¹². Beje, yra ir priešingų tikėjimų. Viename lietuvių pasakojime pabrėžiama: „Kada miršta žydas, tai kiti žydai sako *kaput* (mirė). O kai miršta krikščionis, tai žydai sako *gipeiger* (padvėsė, pastipo)“ (LTR 1508/413/). Olga Belova aiškina, kad tai susiję su tikėjimu, jog svetimas dievas nėra tikras, o svetima religija yra arba „bedvasė“, arba tik velnio jėgų garbinimas¹³. Todėl žmonės, pamatę sinagogoje išpaišytą veršį, mano, kad tai – pirmoji žydų dievybė (VDU ER 20–4, 7).

Žydo, kaip nekrikšto, samprata plačiai žinoma Lietuvoje – kaip ir visoje Europoje. Per krikštą žmogus pereidavo į „savųjų“ – krikščioniškąją – bendruomenę. O nekrikštyti kūdikiai pravardžiuoti pagonimis, žydukais. Parvežę namo pakrikštytą vaikutį, krikščionys dažnai sakydavo: „Išvežėm žyduką, parvežėm kataliką / krikščionį“¹⁴. Išivaizduojamas žydo nevisavertiškumas atsispindi ir patarlėje: „Žyds – ne žmogus, merga – ne šeimyna“ (LTR 1011/123/). Ir I. Končius pastebėjo, kad „žydas niekuomet žmogumi nevedinamas, nė apsirikus į einantį nepasakoma – eina žmogus. Kai aiškiai neįžiūrima, tai greičiau žmogų pavadinis – bene žydas, bet niekuomet antraip“¹⁵. Žydas prilyginimas netgi mitinėms būtybėms: „Žyds ar velnias – tas pats“ (LTR 3424/67/), bet su velniu patarlėse gretinami ir kiti svetimtaučiai, kitatikiai – vokiečiai, rusai.

Legendose lyginamas krikščionių ir judėjų tikėjimas, žinoma, pastarojo nenau-dai. Kunigai ir rabinai čia rungtis, kieno Dievas yra stipresnis: po to, kai kunigas pakrapija žydų altorių, nulekia škalos [sinagogos] kertė nuo altoriaus (LTR 422/14/). Kitoje legendoje pasakojama, kad pasaulio pabaigoje bus pastatytas popierinis tiltas krikščionims, o geležinis – žydams. Krikščionys pereis per tiltą, o žydai sukrisią į pragarą (LTR 932/92/). (Anapusinio pasaulio vaizdavimui būdingas išvirkščias vaizdas, taigi čia tik dar kartą simboliškai parodomas judaizmo „netikrumas“ ir baismė už „netikros“ religijos išpažinimą.)

Kiti svetimtaučiai taip nekentėdavo dėl savo išpažįstamos religijos. Iš skirtumų buvo pasijuokiama, bet retai kada prieinama prie veiksmų. O žydams, apsistojusiems

lietuvių namuose, buvo trukdoma melstis, ne visada tolerantiškai elgiamasi per jų šventes. Kai kada žmonės, ypač jaunimas, krėsdavo labai šiurkščias išdaigas, pamiršę visas moralines ir etines nuostatas. Viena pateikėja papasakojo neaišku ar tikrą, ar jau sufolklorintą atsitikimą, kai tarpukario Lietuvoje Salake (Zarasų r.) jaunimas iškasė neseniai palaidotą žydą, užsodino jį ant arklio, įkišo į burną lašinių ir paliko prie sinagogos (VDU ER F2 B2, 52).

Kai kada būdavo ir sumaniai pasinaudojama religinių papročių ypatumais. Pavyzdžiui, tarpukariu lietuvių vaikai, norėdami užsidirbti pinigų, į škalą kartais įleisdavo varną. Žydai prašydavo vaikų ją sugauti, o sugavus duodavo penkis litus. Tais laikais tai buvo nemaži pinigai – tiek kainavo centneris grūdų¹⁶. Lietuvių tautosakos rankraštyne randame analogiškų šios situacijos tautosakos kūrinių: bernai užlipa ant sinagogos stogo ir įlūžta į vidų (LTR 1744/84/) / įleidžia į sinagogą pelėdą (LTR 1744/81/). Žydai pamano, kad tai krikščionių Šventoji Dvasia / katalikų Dievas.

Lietuviai kliudydavo jų namuose apsistojusiems žydams atlikti religines priedermes: trukdydavo kalbėti maldas, pavyzdžiui, vaikai tik iš smalsumo lįsdavo prie besimeldžiančio žydo ar riktelėdavo per jų maldą „kiaulė“, ir žydas turėdavo pradėti melstis iš naujo. Beje, patys lietuviai pykdavo dėl turguose keliamo triukšmo miesteliuose tuo metu, kai vykdavo pamaldos katalikų bažnyčiose¹⁷.

Reikėtų nors trumpai aptarti, regis, keistą žydo siejimą su kiaule, nes žydams religija draudžia valgyti kiaulieną. Bet šis įvaizdis labai seniai ir plačiai paplitęs. Žydų, žindančių kiaules¹⁸, įvaizdis yra atsiradęs prieš 700 metų. XIII–XVI a. jis buvo labai populiarus vokiškai kalbančių šalių architektūrinėje skulptūroje, o XV–XIX a. pamėgtas ir kitose vaizduojamojo meno rūšyse. Iš čia jis išplito į kitus kraštus¹⁹. Antai 1755 m. užfiksuota, kad Slucko gyventojai linksminosi gainiodami kiaules, ant kurių buvo susodintos lėlės, vaizduojančios žydus²⁰. Bet antra vertus, kitatikių, ir ne tik judėjų, siejimas su kiaule ar kitu nešvarių laikomu gyvūnu – šunimi – buvo labai paplitęs daugelio tautų tradicijoje²¹. Antai juodkalniečiai apie skirtingų konfesijų atsiradimą pasakoja taip: „Vienas žmogus turėjo gražuolę dukrą, kuriai vienu metu pasipiršo trys jaunikiai. Pasimetusiam tėvui pasirodė angelas ir patarė pirmam jaunikiui atiduoti dukterį, antram – šunį, o trečiam – kiaulę. Taip ir kilo iš merginos stačiatikiai krikščionys, iš šuns – pikti, „šuniškai“ užsispyrę katalikai, o iš kiaulės – į jas panašūs musulmonai“²². Dar Jonas Balys pastebėjo, kad kaimynui kitataučiu dažnai suteikiamas *kiaulės* epitetas²³. Ir lenkai, atsiliepdami apie lietuvius, lygina juos su kiaulėmis: „Lietuvis kvailas kaip kiaulė, bet klastingas kaip žaltys“²⁴. Nors tokie palyginimai, aišku, nėra tiek žeminantys (kiekvienas nemandagų, nešvarų ar šiaip kokią nors nemalonią staigmeną – kiaulystę mums padariusį žmogų mintyse turbūt kartais pavadiname kiaule), kaip žydo siejimas su kiaule, turintys gilesnę, tiek pačių žydų, tiek judėjų religijos neigimo ir paniekimo prasmę. Lietuvių tradicijoje žydo siejimas su kiaule nebuvo labai paplitęs – daugelyje naratyvų užsimenama tik apie draudimą valgyti žydams kiaulieną ir su tuo susijusias komiškas situacijas.

Kraujo legendos

Patys populiariausi ir baisiausi yra pasakojimai apie žydų daromą žalą krikščionims ir netgi krikščionių žudymą religiniams ritualams. Be šių kraujo legendų²⁵ etninis žydo paveikslas ilgai negalėjo būti įsivaizduojamas. Tyrinėtojai ne kartą yra kėlę šių kraujo legendų kilmės teorijas. Jų esmė ta, kad ne visi simboliškai suprato per paskutinę vakarienę dalijant duoną Jėzaus Kristaus pasakytus žodžius: „Imkite ir valgykite – tai mano kūnas“. Beje, kituose kraštuose užrašytose legendose aiškinama, kad žydai atseit dėl to ir nepasėkė Kristumi, nes pamane, jog šis kalbą apie kanibalizmą²⁶.

Krikščioniškame pasaulyje yra paplitę du pagrindiniai kaltinimai žydams – tai krikščionių kraujo vartojimas religiniams ritualams ir ostijos išniekinimas. Šaltiniai pateikia skirtingus duomenis, kada Vakarų Europoje prigijo kaltinimas ostijos išniekinimu²⁷, o gandai apie ritualiniams tikslams žydų žudomus krikščionių vaikus pradeda plisti XII a. viduryje. LDK, kur tik XVI a. viduryje besiformuojančių stereotipų pavidalu ėmė retkarčiais praslysti nepakantumo žydams ženklai, jie nebuvo kaltinami dėl ostijos išniekinimo²⁸. Bet tautosakos kūrinių apie ostijos išniekinimą yra užrašyta, nors ir nedaug, – tai, matyt, siužetų migracijos padarinys. Populiariausias siužetas – švenčiausiojo sakramento (t. y. Dievo kūno), kurį žydams iš bažnyčios parneša pas juos tarnaujantys katalikai, plakimas rykšte ar badymas tikrinant, ar tikrai iš jo trykštą kraujas: „Žydai mergos paprašo kažkokiems zababonams parnešti ostiją. Jie plaka ją beržo rykšte. Kai ostija šventinta, tuoj pat iššoka kraujas, o kai ne – tai neiššoka“ (LTR 552/797/)²⁹. Analogiški siužetai – kryžiaus arba Dievo mūkos išbandymai: žydai muša kryžių / bado šventojo paveikslą – iš jo bėga kraujas. Tai pamatę žydai apsikrikštija (LTR 2427/5/) / pabėga iš miestelio (LTR 552/796/). Arba kitas panašus su išbandymais susijęs, tik reversinis siužetas: žydukas parsineša namo sakramentą. Supykusi motina vaiką įkiša į karštą krosnį, bet vėliau randa jį gyvą ir sveiką. Vaikas sako, kad kažkokia moteris jį buvo apsiautusi savo apsiaustu (LTR 2331/2370/). Šie pasakojimai yra susiję su tikrinimu, kieno religija yra geresnė, stipresnė. Įrodymai ir priverčia kitatikius bėgti iš nusikaltimų vietos ar keisti savo tikėjimą, įsitikinus krikščioniškų tiesų tvirtumu ir tikrumu.

Tačiau XII a. Europoje paplitęs ritualinio krikščionių žudymo mitas prigijo ir pas mus. Gyvuojant tikėjimui, kad Kristus buvo nužudytas žydų, taip paaiškinamas ir jiems neva reikalingo krikščionių kraujo troškimas: žydai visai kankino Jėzų, todėl jų palikuonys ir dabar turintys tą dieną ką nors nukankinti (LTR 1000/60/). Pasakojimuose smulkiai nupasakojami krikščionių žudymo būdai, taip pat nurodomos priežastys, kodėl žydams reikia krikščionių kraujo. Pats populiariausias siužetas – kad Velykoms jie kepa macus su krauju. Krikščionių kraujo reikia ir žydų naujagimių akims patepti, kad mažyliai praregėtų, nes jie esą gimsta akli kaip šuniukai ar kačiukai (VDU ER 23–1, p. 8); taip pat žydės į batus dedasi krikščionių krauju suvilgytos medžiagos skiautele, kad krikščionys būtų paminti po padu (VDU ER 38–2, p. 7). Kraujo pildavę ir į statomų sinagogų pamatus (VDU ER 26–9, 24). Be to, jei žydai nevalgytų krikščionių kraujo, tai labai smirdėtų (šis tikėjimas, aišku, yra susijęs su žydų valgiaraščio ypatumais) (LTR 1486/545/).

Lietuvoje pasakojimai apie ritualines žmogžudystes susipindavo su kriminaliniais atsitikimais, kai įvairiose vietose paslaptinai dingdavo (o vėliau ir atsirasdavo) vaikai arba jaunos moterys. Tada išliepsnodavo pogrominės nuotaikos, lydimos langų daužymo ar žydų užpuodinėjimų. Buvo ir kunigų, kurie skatino antijudaistines nuotaikas³⁰. Antai net 1998 m. laikraštyje „Kupiškėnų mintys“ taip aprašomi tarpukario Lietuvos įvykiai:

1930 m. per žydų Velykas kupiškėnai nepriėmė žydų dovanojamų macų, nevežė jų į namus. Tais metais buvo pasklidęs gandas, o gal ir tiesa, kad žydai kasmet nukankina mokyklinio amžiaus berniuką, o jo kraują panaudoja macams kepti. Įtarimų sukėlė vienas tikras įvykis 1930 m. balandžio 10 d., kai žydai statinėje pavėžėjo vieną berniuką³¹.

Įdomu tai, kad vyresnio amžiaus pateikėjai, prisimenantys savo vaikystę tarpukario Lietuvoje, sakosi ragavę žydų macų – jų visada prieš Velykas parveždavę tėvai, apsilankę žydų parduotuvėse. Vis dėlto ir pačių žmonių patvirtinimas, esą macai kepami iš miltų bei vandens ir buvo panašūs į vaflius, netrukdydavo kitą akimirką jiems pasakoti apie žydų vartojamą krikščionių kraują. Pateikėjai kartais pasakoja, kad juos pačius žydas norėjęs istumti į rūsį ir ten nukankinti. Niekam taip neatsitikę tik todėl, kad jie sugebėję ištrūkti. Tėvai taip pat perspėdavo savo vaikus, kad jie su žydais niekur neitų, neklausytų jų gražių kalbų.

Kitą pasakojimų grupę apie žydams būtiną krikščionių kraują sudaro pasakojimai, kaip jie to kraujo prasimanantys. Norėdami gauti krikščionių kraujo, žydai dažniausiai vagia vaikus ar net suaugusiuosius. Jeigu jiems pavyksta nutverti vaiką, prieš nužudydami jį žiauriai kankina, nes kraujas turįs būti kankinto žmogaus (LTR 1463/87/). Smulkiai nupasakojamas kankinimas: vaikui užrišamos akys arba jis susupamas į antklodę ir badomas adatomis, peiliais, visiems žydams sustojus ratu ir pačiliui duriant savo aukai (VDU ER 37–1, 8). Vaiką nužudydavę ir kitu būdu – įkišdavę į statinę, kurioje būdavę prismaigstyta smaigalių (VDU ER 37–1, 10). Gautas kraujas sugeriamas marškosna ir išsiuntinėjamas po visus miestus, o vėliau įkepamas į macus (LTR 1486/545/). Pateikiama ir įrodymų: miestelyje prie upės žmonės aptinka statinę, viduje prikalinėtą vinių³²; kaime rasta žydų nugalabyta mergaitė su nupjauta ranka ir išimta akimi (VDU ER 38–3, p. 4). Tėvai randa savo vaiką pas žydus spintoje. Vaikui buvusi nupjauta galva, o jis pats pakabintas už kojų (LTR 1463/89/). Yra pasakojimų apie vietas, kuriose vaidenasi, – mat ten buvo pakasta daug žydų nukankintų vaikų (VDU ER 37–1, 9). Rečiau žmonės nenužudomi, o tik nupjaunamas pirštas ir prisileidžiama kraujo (LTR 1692/46/) arba žydai primuša elgetą, nuvalo nuo žaizdų kraują koku nors maišu, o paskui kruvinas jo skiautes išsidalija ir sukepa į macus (LTR 1463/88/).

Pasakojimuose minimos ir bausmės už žydų padarytus nusikaltimus. Retkarčiais žydai nubaudžiami už žmonių pagrobimą ir pasodinami į kalėjimą (LTR 1870/60/) arba žmonės patys keršija žydams, daužo jų namų langus. Šiuo atveju jų sudrausminti negali ir policija: „Negi suvaldysi tiek daug žmonių“ (LTR 1870/61/)³³. Tačiau kartais ir oficialioji valdžia pateisina tokias žudynes: kai tėvas paduoda žydus į teismą už vaiko nužudymą, šis jų nenubaudžia, nes tokia esanti jų tikyba (LTR 783/144/).

Rusų tyrinėtoja O. Belova, nagrinėjusi šių kraujo legendų paplitimą ir turinį šiomis dienomis, pažymi, kad šiandieniniuose naratyvuose, viena vertus, „nuvainikuojami“ tradiciniai siužetai (niekas nebetiki statine su vinimis), o antra vertus, vyksta savotiška „antrinė mitologizacija“ (pasakojimai apie tai, kaip žydai gauna kraujo; pavyzdžiui, jis imamas iš ligoninių arba gailėstingi kaimynai jo duoda patys, tinka ir kraujas iš netyčia įsipjautos žaizdos)³⁴. Šie iš viduramžių ateinantys siužetai įsilieja į bendrą miesto legendų arba vaikų šurpių arsenalą, kur taip pat pasakojama apie siaubingus nutikimus³⁵, atspindinčius žmonių reakcijas į technines naujoves, gyvenimo būdo pokyčius, šiuolaikinėmis informacijos priemonėmis greitai plintančius pranešimus apie tikrus šurpius nusikaltimus.

Baisūs pasakojimai, sklindantys apie žydus, gąsdindavo žmones. Jie paveikė ir realų kasdienį gyvenimą. Žmonės bijodavo lankytis jų parduotuvėse, ypač vaikai buvo perspėjami neiti vieniems į žydų parduotuves, butus ar rūsius, – kartu šis siužetas apie žydų žudomus vaikus buvo ir gera priemonė neklaužadoms bauginti. Pas žydus tarnavusieji prisipažįsta bijoję jų namuose nakvoti, kad žydai nepasmaugtų, nesubadytų (VDU ER 30–10, 7, 4).

Pasakojama ir kitų nebūtų dalykų apie žydų kenkimą krikščionims, pavyzdžiui, kad jie parduoda katalikams sugedusį ar nešvariai pagamintą maistą. Į kepamus pyragus žydo dukterys prišukuojančios plaukų, utėlių, glindų. Aiškinama, kad tai esąs kažkoks jų burtas (VDU ER 38–7, p. 5). Mirusį žydą nuprausdavę, o tą vandenį supildavę ant silkų (VDU ER 32–6, p. 2). „Nupaupęs vienas parkotas Kamajų žydas, tai palydėję visi žydai trynėsi į žmonių sąsparas, kad liga priliptų katalikams.“ Ir čia pat paaiškinama, kad žydai viską, kas bloga: ligas, blogą maistą, nori katalikams primest, mat tokie esą jų „zakonai“ (LTR 1463/80/).

Religinės keistenybės

Kituose, sakytume, neutralaus turinio, palyginti su kraujo legendomis, pasakojimuose užsimenama apie, katalikų (ir bendrai krikščionių) akimis žiūrint, keistus ir dėl to „juokingus“ žydų religinius papročius bei šventes. Kartais tokie pasakojimai turi liaudiškus paaiškinimus. Dauguma šių pasakojimų yra tarptautiniai – visiems krikščionims užkliūdavo tie patys kitoniškumai.

Lietuviai palyginti neblogai žinojo kai kurias žydų religijos detales ir iš tų kitoniškumų pasišaipydavo. Žydai tebelaukia savo Mesijaus, todėl apgavikas, apsimetęs Dievu, liepia leisti už jo savo dukterį, nes gimsiąs Mesijošius. Gimsta mergaitė, o apgavikas su pinigais pabėga³⁶. Žydams nevalia liesti kryžiaus, todėl bernas apsaugo žydo norimą pavogti audeklą uždėdamas ant jo kryžių (VDU ER 25–6, p. 6).

Melsdamiesi žydai ant rankų vyniojasi diržus. Aiškinama, esą jie tai darantys tam, kad velniai maldos metu bijotų prie jų prieiti, nes su diržu gautų lupti (LTR 1508/415/). Manoma, kad per Velykas žydai kankina duoną, visaip ją muša, degina, o po švenčių atsiprašo (LTR 552/795/).

Įeidami į sinagogą, žydai nusiauna batus. Per vieną jų šventę, po pamaldų visiems išėjus, likdavusi viena batų pora. Tikima, kad tą žydą velnias nusinešęs

pragaran. Ir aiškinama: kai Mozė negalėjo surinkti po tyrus išsisklaidžiusių žydų arba žydai negalėjo sumokėti didelės duoklės, jiems padėjo velnias, bet už tai išsiderėjo kasmet paimti tam tikrą žydų skaičių³⁷. Šio pasakojimo yra daug variantų. Lietuviai žinojo žydus turint tokią tikėjimą apie jų dingimą, todėl juokui vogdavo koki žydą per šią šventę (VDU ER 30–3, 3.4). Žydai patikėdavo, kad tai velnio darbas, ir net negelbėdavo savo draugo – tokia jo dalia, be to, manydavo, kad velnias jį paėmė už kokias nors nuodėmes ar apgavystes. Pasakojama, kad velnio nešama žydą galima išgelbėti jį peržegnojus (VDU ER 20–4, 4), bet tai padaryti galintys tik krikščionys, nes žydams žegnotis draudžiama. Kartais žmonės mato pelkėse skęstančius žydus, bet negali jų išgelbėti – velnias yra stipresnis (VDU 32–6, 1) / randa pelkėse sumurdytus žydus (VDU ER 21–5, p. 3). Net tos vietovės, kurių etimologija panaši į žydų vardą, pavyzdžiui, Žydiškės, aiškinamos kaip tokiu būdu nužudytų žydų (pateikėjai teigia, kad tai ne Antrojo pasaulinio karo aukos) palaidojimo vietos (VDU ER 21–5, p. 2).

Smulkioji tautosaka taip pat atspindi judėjų religinius papročius ir ritualus, kuriuos dažnai stebėdavo ir lietuviai, kai jų namuose apsidodavo žydai kromelninkai: „Nemurmėk kaip žydas poteriaudamas“ (LTR 1139/76/); „Vynioja kaip žydas poterrius“³⁸. Stebėtas žydų religines šventes, jų apeigas rodo ir šios patarlės: „Bijos lyg žydas baisiąją naktį“ (LTR 733/637/); „Perprašo lyg žydas duoną po Velykų“ (LTR 390/140/1311/); „Pureną lyg žydas griekus į balą“ (LTR 468/208/3/); „Džiaugiasi lyg žydas, šabaso sulaukęs“ (LTR 733/631/). Parodomi ir krikščionių bei judėjų religinių ritualų skirtumai: „Keravojasi kaip žydas kryžiaus“ (LTR 4084/729/) (kituose variantuose žydas pakeičiamas velniu); „Bijos kap žydas krikšto“ (LTR 3767/26/).

Žydai taip pat turi religijos apribotą košerinį ir nekošerinį maistą. Jiems neleidžiama valgyti neatrajojančių gyvulių mėsos. Vienas tokių – kiaulė, todėl aiškinama, kodėl žydai nevalgantys kiaulienos: Kristus pavertė kiaule su paršais po kubilu paslėptą žydę su vaikais, kai žydai norėjo patikrinti, ar jis viską žinaš. Todėl jie negalį valgyti sau artimo kraujo³⁹. Šis faktas labai ryškiai atsispindi pasakose ir anekdotuose, tai vienas populiariausių siužetų iki pat šių dienų – žydams vis stengiamasi kaip nors išsiūlyti kiaulienos: ponas išmoko žydą valgyti kiaulieną, tris paras palaikęs jį svirne, kuriame buvo sudėtos tik dešros (LTR 4314/97/). Beje, taip daroma ne tik pasakose. Visoje Lietuvoje žmonės dažnai šitaip „bandydavo“ žydų tautybės vaikus: tepdavo jų lūpas lašiniais⁴⁰.

Patarlėse taip pat minimas žydas, nevalgantis kiaulienos: „Bijos it žydas lašinių“ (LTR 773/393/). Žydas ir kiaulė vėlgi ironiškai sugretinami ir kitose situacijose: „Išlošė lyg žydai kiaulieną pardavinėdami“ (LTR 733/927/); „Bagotas an piningų kap žydas an kiaulių“ (LTR 1988/88/); „Riebus kaip žydo kiaulė“ (LTR 1457/110/). Ir priešingai – pasijuokiamas iš žydo, besirūpinančio jautiena: „Nepraeis pro šalį nepačiupinėjęs kai žydas karvės“ (LTR 554/231/).

Nevalgo žydai ir lydekos. Tai aiškinama tuo, kad ši žuvis turinti visus Kristaus kankinimo įrankius (jos kauliukai yra panašios formos) (VDU ER F2 B2, 124). Kitoje legendoje kartojamas analogiškas Jėzaus Kristaus dieviškų galių tikrinimas kaip ir aiškinant, kodėl žydai nevalgo kiaulienos: žydai netikėjo, kad Kristus

prisikėlė. Vienas jų sako, kad patikėtų, jei virta lydeka atgytų – ir lydeka atgyja (LTR 1415/25/).

Kitas žydų valgiaraščio ypatumas, kad jie valgo daug svogūnų bei česnakų ir dėl to, anot mūsų žmonių, labai dvokia. Jų dvokimas aiškinamas taip: žydai česnaku trynė Kristaus kūną arba neklausė tam tikrų Mozės įsakymų tyruose⁴¹. Česnakus jie valgo ir tam, kad atbaidytų velnius, mat jiems nepatinka ten, kur smirda (LTR 1508/117/).

Žydų maginės galios

Nuo seno ypatinga maginė galia priskiriama kuo nors išsiskiriantiems žmonėms, svetimiesiems, taip pat ir kitų religijų atstovams. Žydai irgi galėjo tiek pakenkti, tiek padėti ligų ir visų žmogų išstinkančių nelaimių atvejais.

Įvairių tautų tikėjimuose ir prietaruose ne visada žydų bijota, vengta. Kai kada kaip tik jų laukta ir prašyta pagalbos. Balkanuose šeimos, kuriose mirdavo naujagimiai, stengdavosi į kūmus kviesti kitataučius arba kitatikius⁴². Lenkijoje bevaikė šeima prašydavo kitatikio (dažniausiai rabino) „išmelsti“ kūdikį⁴³. Užkarpatėje žmonės tikėjo, kad jei šv. Vasilijaus dieną (sausio 1) pirmasis namus aplankys žydas, tai juos visus metus lydėsianti laimė ir sėkmė. Ukrainoje dėl tos pačios priežasties laukdavo pirmojo svečio žydo per Kalėdas ir Velykas. Kituose ukrainiečių tikėjimuose žydas taip pat yra sėkmės ženklas: jeigu jus einant aplenkė žydas – tai geras ženklas; susapnuoti žydą irgi labai gerai⁴⁴. Lietuviai taip pat tikėjo, kad sutikti kelyje žydą reiškia laimę⁴⁵.

Kitatikiai galėjo padėti ir konkrečių nelaimių, sakykim, vagystės atveju: „Man pavogė arklius. Tai darodė nunešti žydų škalon žvakę. Rabinas sako: „Už metų sužinosi, kas tie vagys“. Taip ir buvo. Škala buvo Aukštadvaryje“ (LTR 4551/52/). Susibarę žemaičiai, norėdami savo priešui padaryti ką nors bloga, gąsdindavo „užpirksią“ žydų elgetas, kad jį į kiaušę sutrauktų – užpultų visokios nelaimės. „O, sako, užpirkto žydų elgetas, ir ėmė nesisekti, ir patys į ligas įkrito, ir vaikai be sveikatos, ir gyvuliai į niekus pavirto.“⁴⁶ Slavai aiškina, kad žydų buvo prašoma pasi- melsti kokia nors intencija todėl, kad jie greičiau Dievą permaldaujantys ir baisiau yra nubaudžiamas niekdarys⁴⁷.

Žydai, kaip ir kiti svetimieji, gali apžavėti, ypač mažus vaikus. Žmonės, žinodami žydus „turint“ tokių galių, kartais pagalbos nė nesikreipdavo kitur, nes patys žinodavo, ką daryti: pavyzdžiui, reikia nukirpti burtininko skverną, jį sudeginti ir suduoti apžavėtajam (LTR 4829/35/) arba, įtarus sužavėjimą, reikia kviesti žydą, kad burtus atšauktų, ar tam tikras žoleles gerti⁴⁸. Žydas gali pakenkti atkeršydamas už blogus poelgius. Antai kartą žmonės sumano pagašdinti pas juos apsinakvojusį žydą. Šis išsigąsta ir užkeikia namus: paskui toje vietoje dar ilgai kažkas dunksi⁴⁹. Kitoje mitologinėje sakmėje žydė padeda išgydyti kito burtininko pagadintas karves⁵⁰, nors paprastai karves gydydavo kiti svetimtaučiai. Apskritai mitologinėse sakmėse žydas dažnai yra pakeičiamas kitu svetimtaučiu ar maginių galių turinčiu žmogumi atsi- žvelgiant į tai, ką savo aplinkoje sutikdavo valstietis.

Žydų paveiklo šiandienos folklore ypatumai

Šiandien anekdotuose apie žydus daug populiaresnė gudraus, išradingo, sukto verslininko tema. Religiniai papročiai atsispindi rečiau. Kai kurie religinius skirtumus atspindintys siužetai tebėra populiariūs, tik dabar juose minimos ir techninės naujovės, pasikeitęs gyvenimo būdas, bet išlikusios tos pačios religinės normos bei draudimai, kurių lyg ir privalu laikytis, sukelia komiškumo įspūdį:

Žydas ortodoksas klausia savo rabino:

- Sakykit, hrabi, ahr pehr šabatą galima šokti pahrašiotu?
- Taip, galima, tik pahrašiotu išskleidinėt negalima!⁵¹

Šiuo atveju kalbama apie paprotį, kai šabo dieną žydams draudžiama dirbti bet kokį darbą, netgi apsitarnauti save. Anekdotuose vienodai gali būti pajuokiami bet kurios religijos ar konfesijos suformuoti ypatumai priklausomai nuo to, kas juos pasakoja:

Žaidžia kieme du vaikai – katalikas ir žydukas.

- Mūsų kunigas už jūsų rabiną daug daugiau žino, – sako katalikas.
- Kur nežinos. Jūs gi jam visko į ausį prišnibždat!⁵²

Tebėra populiarius draudimo valgyti kiaulieną siužetas. Jis dažnai sugretinamas su celibatu: kunigui pasakius, koks puikus dalykas yra lašiniai, rabinas nepasimeta ir atsako, kad žmona su vaikais taip pat geras dalykas⁵³.

Populiariuose obsceniškuose anekdotuose dažnai šaipomasi iš žydų apipjaustymo:

Armėnų radijo klausia:

- Kodėl Izraelyje paskutiniu metu taip sparčiai didėja gyventojų skaičius?

Armėnų radijas atsako:

- Tiesiog jie ėmė gaminti apipjaustytus prezervatyvus!⁵⁴

Seniau valstietis pašiepėdavo tai, ką matydavo savo akimis, ir stebėdavosi tais kitoniškumais, o šiandieniniai anekdotai atspindi šiuolaikinio žmogaus didesnę išmanymą apie įvairias religijas ir domėjimąsi politiniais pasaulio įvykiais. Tada atsiranda tokie anekdotai:

40 metų Mozė vedė žydus iš dykumos... O tuos, kurie atsiliko, dabar vadiname arabais⁵⁵.

Religiniai dalykai dažnai susilieja su populiaria žydo verslininko tema:

40 metų Mozė su žydais klajojo po dykumą vis bambėdamas: „Kur aš tuos penkis šekelius padėjau?“⁵⁶

Pas mus populiariūs ir anekdotai, kuriuose rungiasi kelių etninių-religinių grupių atstovai, o kai kalbama apie žydus, tai dažnai susiima katalikų kunigas ir žydų rabinas, į savo tarpą kartais priimdami ir stačiatikių popą. Beje, anksčiau užrašytose legendose dažniausiai nugalėdavo katalikų kunigas, o šiandienos anekdotuose gudresnis, ko gero, yra rabinas:

Dalinosi savo patirtim rabinas, kunigas ir popas, kaip paskirstyti pinigus: kiek Bažnyčiai atiduot, kiek sau pasilikti. Kunigas sako:

– Aš tai taip darau: paimu užsibrėžiu metro pločio ratą ir metu pinigus į viršų. Kiek į kraštus nukrenta, tiek Bažnyčiai, o kiek į vidurį – aš sau pasiimu.

Sako popas:

– Aš tai paimu nubrėžiu liniją, metu, ir kiek į vieną pusę nukrenta – tiek Bažnyčiai, kiek į kitą – man...

Žydai sako:

– Na, aš taip išmetu pinigus į viršų: kiek nukrenta ant žemės, tiek sau pasiimu, o kurie pakimba, tai jau Dievui...⁵⁷

Šalia nuo viduramžių populiarių kitatikių judėjų šiandien populiarūs kitos religijos – islamo atstovai, anekdotuose dažniausiai vadinami arabais. Šios abi grupės išpopuliarėjo ir dėl pastarųjų metų politinių įvykių, prikausčiusių viso pasaulio dėmesį. Kartais šios religinės grupės pakeičia viena kitą, ypač kalbant apie terorizmą.

Išvados

Straipsnyje aptartas tik vienas – religinis žydų vaizdavimo tautosakoje aspektas. Judėjų populiarumą tautosakoje lėmė ir tarptautinės, ir vietinės priežastys: šios etninės grupės išskirtinumas tiek religinėje, tiek apskritai kultūrinėje plotmėje. Populiarumui folklore įtakos turėjo tarptautiniai stereotipai ir atitinkamai tautosakos siužetų migracija.

Žydų kitatikiybė yra pati populiariausia tema, bent jau anksčiau užrašytame folklore, nes ir tautinė tapatybė, ypač Rytų ir Vidurio Europos šalyse, susiformavo gero kaimo vėliau už religinę tapatybę. Šiandien pasakojamuose anekdotuose religiniai papročiai atsispindi rečiau ir populiariesnė tampa žydo – gudraus, sukto verslininko tema.

Nuostata sumenkinti kitatikį, jo išpažįstą religiją yra tarptautinis reiškinys. Ir judėjų religija vertinama iš krikščionybės pozicijų. Žmonės nesistengė suprasti kitos religijos dogmų, atmetė svetimą tikėjimą kaip klaidingą, blogą, o kitatikių religinės apeigos ir papročiai jiems atrodė keisti ir juokingi. Pastebėjus skirtumus tautosakoje stebimasi, iš jų pasišaipoma. Šis kartais neigiamas, kartais neutralus vertinimas bei judaizmo papročių interpretavimas bei lyginimas su krikščioniškais ir atsispindi tautosakoje.

Kraujo legendos apie ritualinį krikščionių žudymą, išpopuliarėjusios dar ankstyvaisiais viduramžiais, sėkmingai pasakojamos ir šiandien. Pagrindinė jų idėja – žydai buvo ir krikščionybės tėvai, ir išdavikai, sąmoningai atmetę tikėjimo tiesas: krikščionys negali pamiršti krikščionybės istorijos fakto, kad Kristų nukryžiuoti žydai.

Judėjams, kaip ir kitiems kitatikiams, buvo priskiriama magijos galia. Jie įtarti kenkimu, bet kartais, ištikus kokiai nors nelaimi, ieškota kaip tik jų pagalbos. Todėl ir mitologinėse sakmėse jie vaizduojami kaip burtininkai.

¹ *Jurgita Šiaučiuonaitė-Verbickienė*. Žydai XVI a. pirmosios pusės LDK visuomenėje: skaičiai, statusas, požiūriai. – Kultūros istorijos tyrinėjimai, t. 5. Vilnius, 1999, p. 432.

² *Aleksandras Pakalniškis*. Žemaičiai. Vilnius, 1990, p. 160.

³ Ten pat, p. 150.

⁴ *Ignas Končius*. Žemaičio šnekos. Vilnius, 1996, p. 65–66.

⁵ Antra pagal populiarumą tema – žydas prekybininkas.

⁶ *Jonas Mardosa*. Tautiniai santykiai Lietuvos Respublikos kaimuose ir miesteliuose 1920–1940 metais. – Etninė kultūra ir tapatumo išraiška: Konferencijų medžiaga. Vilnius, 1999, p. 99.

⁷ *J. Šiaučiuonaitė-Verbickienė*. Min. veik., p. 430–433.

⁸ *Vladas Sirutavičius*. Katalikų Bažnyčia ir modernaus lietuviškojo antisemitizmo genezė. – Kultūros barai, 1998, Nr. 11, p. 34.

⁹ Ten pat, p. 36–37; *Výgantas Vareikis*. Tarp Valančiaus ir Kudirkos: žydų ir lietuvių santykiai katalikiškosios kultūros kontekste. – Kultūros barai, 1998, Nr. 11, p. 38–46.

¹⁰ *V. Vareikis*. Tolerancija ir atskyrimas: žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir žydai. – Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, t. 20. Vilnius, 2002, p. 99; *J. Šiaučiuonaitė-Verbickienė*. Min. veik., p. 423.

¹¹ Declaration on The Relation of The Church to Non-Christian Religions “Nostra Aetate”, proclaimed by His Holiness Pope Paul VI on October 28, 1965. – http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html

¹² *O. B. Белова*. Этноконфессиональные стереотипы в славянских народных представлениях. – Славяноведение, 1997, № 1, p. 28.

¹³ Ten pat, p. 29.

¹⁴ *J. Mardosa*. Min. veik., p. 100; *O. B. Белова*. Min. veik., p. 28.

¹⁵ *Ignas Končius*. Min. veik., p. 65–66.

¹⁶ *Sigutė Čepaitė*. Krakių žydų papročiai, p. 2. – www.atmnamai.lt (2002 09 18).

¹⁷ Kaip žinoma, daugelyje miestelių katalikų bažnyčia ir pagrindinė turgaus aikštė būdavo greta.

¹⁸ Šis reiškinys Vokietijoje turi net pavadinimą – *Judensau*.

¹⁹ *Alan Dundes*. Life is Like a Chicken Coop Ladder: A Study of German National Character Through Folklore. Detroit, 1989, p. 121.

²⁰ *Deimantas Karvelis*. Žydai senovės Lietuvoje (XIV–XVIII a.). – Bažnyčios naujienos, 1996 geg. 9, p. 8.

²¹ Kitatikiškai ypač dažnai siejami su šunimi slavų tradicijoje: svetimas tikėjimas vadinamas neteisingu – šuns tikėjimu (*песья вяера*, žr.: *B. A. Успенский*. Мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии. – Избранные труды. Язык и культура, т. 2. Москва, 1994, p. 92–94). Lietuvių etiologinėje sakmėje apie vokiečių kilmę sakoma, kad vokiečiai atsiradę iš skiedrų, pabirusių Nojui grėžiant šuns pasturgalį (BsLP1 51).

²² Cituota iš: *O. B. Белова*. Min. veik., p. 26.

²³ *Jonas Balys*. Lietuviai lenkų tautosakoje. – Vairas, 1940, Nr. 3, p. 227–229.

²⁴ Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich. Zabr. i oprac. Samuel Adalberg. Warszawa, 1889–1894, Nr 266.

²⁵ Anglų kalboje šis reiškinys vadinamas *Blood libel*, pažodžiui – ‘kraujo šmeižtas’.

²⁶ *O. B. Белова*. Min. veik., p. 27–28.

²⁷ Aronas Gurevičius teigia, kad pirmieji kaltinimai ostijos išniekinimu pasigirsta V–VI a. (žr.: *A. Я. Гуревич*. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. Москва, 1989, p. 305). Kituose šaltiniuose minima XI a. pradžia (pvz., http://www.religioustolerance.org/jud_blib2.htm) ir dar vėlesni laikai.

²⁸ *J. Šiaučiuonaitė-Verbickienė*. Min. veik., p. 419.

²⁹ Legendose minima ir bausmė katalikams, pažeidžiantiems bažnytines normas: ostijos nenurijusiai merginai, kurią ji neša žydams, surakinama burna, o kai mergija ostiją išsijauna į šulinį – vanduo pavirsta vynu (LTR 1251/575/).

³⁰ *V. Vareikis*. Tarp Valančiaus ir Kudirkos: žydų ir lietuvių santykiai katalikiškosios kultūros kontekste, p. 41.

³¹ *Gaudentas Šilinis*. Žydų macos. – Kupiškėnų mintys, 1998 bal. 18, p. 6.

³² 1996 m. Grinkiškyje (Radviliškio raj.) vykusios ekspedicijos metu žmonės pasakojo, kad po karo Šušvėje, netoli tos vietos, kur žydai pasistatydavo vasarinę sinagogą, buvo rasta žydų statinė su vinimis (VDU ER F2 B1, 85).

³³ Tai, kaip jau buvo minėta, yra tikrų įvykių atspindys. Atsiradus kokiems nors įtarimams, kildavo pogrominės nuotaikos, dažniausiai pasireiškdavusios žydų parduotuvii ar įstaigų langų daužymu, o retsykiais ir žydų mušimu.

³⁴ *O. B. Белова*. Народные версии «кровавого навета»: мифологизация сюжета в славянских фольклорных нарративах. – <http://www.eu.spb.ru/ethno/science/conf2002/17.doc>

³⁵ Kaip antai kartkartėmis elektroniniais laiškais platinamos legendos su perspėjimais saugotis adatu, užkrėstų AIDS ir paliktų viešose vietose ar net konkrečiame Kauno ar Vilniaus klube, inkstus iš nugirdytų žmonių vagiančių nusikaltėlių grupuočių ir pan.

³⁶ LPK 1846.

³⁷ LPK 1867D.

³⁸ *Daiva Bacevičienė*. Apie Šakių žydus. – *Liaudies kultūra*, 1993, Nr. 1, p. 42.

³⁹ LPK 1867A.

⁴⁰ *J. Mardosa*. Min. veik., p. 99.

⁴¹ LPK 1867B.

⁴² *С. М. Толстая*. Магия против смерти. – Балканские чтения–2: Симпозиум по структуре текста. Москва, 1992, p. 53.

⁴³ *Alina Cata*. Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej. Warszawa, 1992, p. 118.

⁴⁴ *П. Г. Богатырев*. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. – Вопросы теории народного искусства. Москва, p. 220–221.

⁴⁵ *Povilas Višinskis*. Raštai. Vilnius, 1964, p. 214.

⁴⁶ *I. Končius*. Min. veik., p. 238.

⁴⁷ *О. В. Белова*. Этноконфессиональные стереотипы в славянских народных представлениях, p. 30–31.

⁴⁸ *I. Končius*. Min. veik., p. 257.

⁴⁹ BsV 66.

⁵⁰ ŠLSA 390.

⁵¹ <http://www.delfi.lt/jokes//scripts/s2f/s2f.php?type=joke&id=535091> (2002 03 08). Beje, internete skelbiamuose anekdotuose žydų lietuviškas akcentas dažnai pamėgdžiojamas gerkliniu „r“. Rašydami anekdotą sekėjai jį žymi „hr“.

⁵² <http://www.grupes.lt/forumas.shtml?fol=1&di=4&p=12> (2004 04 15).

⁵³ Bažnytiniai anekdotai. Surinko Vilniaus jėzuitų gimnazijos moksleiviai. CD. Vilnius, 2004, Nr. 77, 273.

⁵⁴ <http://www.delfi.lt/jokes//scripts/s2f/s2f.php?type=joke&id=887644> (2002 03 27).

⁵⁵ <http://www.delfi.lt/jokes//index.php?sdate=&category=20653&top=&search = &no=30> (2004 04 15).

⁵⁶ Bažnytiniai anekdotai, Nr. 47.

⁵⁷ Ten pat, Nr. 62.

Gauta 2004 09 07